

ალექსანდრე მელიქაძე

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ფილოსოფიის და ფილოლოგიის მაგისტრი
(+995) 577-617-646; aleksander.melikadze@gmail.com

**ლინგვისტური რელატივიზმი და დეკონსტრუქცია
ვაჟა-ფშაველას „გველის მჭამელში“: მინდიას
კოგნიტურ-ენობრივი ტრაგედია**

Aleksandre Melikadze

Batumi Shota Rustaveli State University
Master of Philosophy and of Philology
(+995) 577-617-646; aleksander.melikadze@gmail.com

**Linguistic Relativity and Deconstruction in Vazha-Pshavela's
"The Snake-Eater": Mindia's Cognitive-Linguistic Tragedy**

ანოტაცია: ვაჟა-ფშაველას „გველის მჭამელი“ ქართულ ლიტერატურულ სივრცეში წარმოადგენს უნიკალურ ტექსტს, სადაც გმირის ტრაგედია სცდება ტრადიციულ ეთიკურ-სოციალურ დიქტომიებს და ფუნდამენტურ კოგნიტურ-ლინგვისტურ კრიზისად ტრანსფორმირდება. კვლევა ეყრდნობა ედუარდ სეპირისა და ბენჯამინ ლი უორფის ლინგვისტური რელატივიზმის ჰიპოთეზას (ლინგვისტურ დეტერმინიზმს), ლუდვიგ ვიტგენშტაინის ენის ფილოსოფიასა და ჟაკ დერიდას დეკონსტრუქციის მეთოდოლოგიას. ამ თეორიულ ჭრილში მინდიას მიერ გველის ხორცის მიღება გააზრებულია არა როგორც მაგიური აქტი, არამედ

როგორც რადიკალური „სემიოტიკური გადართვა“: გმირი იბრუნებს „სამოთხის“ ჰოლისტურ ენას („მითურ ცნობიერებას“), რითაც არღვევს ადამიანური ენის საზღვრებს და ახდენს საზოგადოებაში დამკვიდრებული ბინარული ოპოზიციების (მტერი/მოყვარე, ბუნება / კულტურა) დეკონსტრუქციას.

ვაჟასეული ხედვის ონტოლოგიური სიღრმის წარმოსაჩენად, ნაშრომში გავლებულია პარალელები მინდიას მითოსის სხვა ლიტერატურულ რეცეფციებთან – კონსტანტინე გამსახურდიას „ხოგაის მინდიასა“ (ინდივიდუალისტურ-ფსიქოლოგიური ინტერპრეტაცია) და გრიგოლ რობაქიძის „ლამარასთან“ (მისტიკურ-ეროტიკული ინტერპრეტაცია). კვლევის შედეგად დასაბუთებულია, რომ მინდიას ტრაგედია განპირობებულია ორი შეუთავსებელი „ენობრივი თამაშის“ – „საყმოს“ რაციონალური ლოგოსისა და ბუნების ირაციონალური ლოგოსის – კონფლიქტით. ვინაიდან მინდიას ტრანსცენდენტული ცოდნა ვერ თავსდება სოციუმის ენობრივ მატრიცაში, კომუნიკაცია შეუძლებელი ხდება, რაც გმირს „ონტოლოგიური დუმილისა“ და გარდაუვალი ფიზიკური განადგურებისთვის სწირავს.

საკვანძო სიტყვები: ვაჟა-ფშაველა, ლინგვისტური რელატივიზმი, საპირ-ვორფის ჰიპოთეზა, დეკონსტრუქცია, ლოგოცენტრიზმი, ენობრივი თამაშები, მითური ცნობიერება.

Abstract. Vazha-Pshavela's "The Snake-Eater" stands as a unique phenomenon within Georgian literature, where the hero's tragedy transcends traditional ethical-social dichotomies and transforms into a fundamental cognitive-linguistic crisis. This research draws upon the Sapir-Whorf hypothesis of linguistic relativity (specifically linguistic determinism), Ludwig Wittgenstein's philosophy of language, and Jacques Derrida's deconstruction methodology. Through this theoretical

lens, Mindia's consumption of snake flesh is interpreted not merely as a magical act, but as a radical "semiotic switch": the hero reclaims the holistic language of "Eden" ("mythical consciousness"), thereby breaching the boundaries of human language and deconstructing the established binary oppositions of society (enemy/friend, nature/culture).

To demonstrate the ontological depth of Vazha's vision, the paper draws parallels with other literary receptions of the Mindia myth—Konstantine Gamsakhurdia's "Khogais Mindia" (individualistic-psychological interpretation) and Grigol Robakidze's "Lamara" (mystical-erotic interpretation). The study concludes that Mindia's tragedy is driven by the conflict between two incompatible "language games"—the rational logos of the community ("Saqmo") and the irrational logos of nature. Since Mindia's transcendent knowledge cannot be accommodated within the social linguistic matrix, communication becomes impossible, condemning the hero to "ontological silence" and inevitable physical destruction.

Keywords: Vazha-Pshavela, Linguistic Relativity, Sapir-Whorf Hypothesis, Deconstruction, Logocentrism, Language-games, Mythical Consciousness.

*„ჩემი ენის საზღვრები ჩემი სამყაროს საზღვრებს ნიშნავს.“
(**ვიტგენშტაინი**, 2020: 165)*

*„ვხედავთ კარვად, ბუნებას რომ თვალები არა აქვს, არც თავი აბია და ტვინი
სად ექნება? მაგრამ მისი წესი და რივი, მისი სიმტკიცე აზრისა და მისწრაფებისა
ჩვენ გვაოცებს, გვაკვირვებს.“
(**ვაჟა-ფშაველა**, „სად არის პოეზია“, *ჟურნალი ჩვენი თაობა*, 1940 N 8))*

ვაჟა-ფშაველას პოეტური მემკვიდრეობა და განსაკუთრებით პოემა „გველის მჭამელი“, ქართული ლიტერატურათმცოდნეობისა

და ფილოსოფიური აზროვნების ისტორიაში მრავალჯერ გამხდარა განსჯის საგანი. ტრადიციული კრიტიკა, რომელიც უმეტესწილად ეთიკურ-მორალურ ან სოციალურ-პოლიტიკურ პარადიგმებში ოპერირებდა, მინდიას ტრაგედიას განიხილავდა როგორც ჰუმანიზმისა და ბრბოს ფსიქოლოგიის დაპირისპირებას, ან როგორც „ბუნების შვილისა“ და ცივილიზაციის შეუთავსებელ კონფლიქტს. უდავოა, რომ ეს შრეები ტექსტში არსებობს და ისინი ნაწარმოების ზედაპირულ სტრუქტურას ქმნიან, თუმცა ისინი ვერ ამოწურავენ იმ ონტოლოგიურ უფსკრულს, რომელიც პოემის ცენტრშია გათამაშებული. მინდიას დრამა არ არის მხოლოდ მორალური არჩევანი „მოკვლასა“ და „არ-მოკვლას“ შორის; ეს არის დრამა ცნობიერების ფუნდამენტურ ტრანსფორმაციაზე, რომლის მექანიზმი, არსებითად, ენობრივი ბუნებისაა.

წინამდებარე ნაშრომის მიზანია, გადაიზაროს „გველის მჭამელი“ XX საუკუნის ენის ფილოსოფიისა და კოგნიტური ლინგვისტიკის,¹ კერძოდ კი ლინგვისტური რელატივიზმის (სეპირ-უორფის ჰიპოთეზა), ლუდვიგ ვიტგენშტაინის ენის ფილოსოფიისა და ალფრედი ლოსევის მითის თეორიის ჭრილში. პოემის მთავარი გმირის, მინდიას მეტამორფოზა იწყება ბიოლოგიური აქტით – გველის ხორცის მიღებით, მაგრამ შედეგი არის წმინდა კოგნიტური და ეპისტემოლოგიური. მინდია იძენს არა ფიზიკურ ძალას, არამედ ახალ „ენას“. ის იწყებს ბუნების „მეტყველების“ – მცენარეების, ცხოველებისა და სტიქიების ხმიანობის – გაგებას.

¹ ტერმინი „კოგნიტური ლინგვისტიკა“ წინამდებარე ნაშრომში გამოყენებულია ავტორი-სეული ხედვით და ინტერპრეტაციით. მართალია, სეპირ-უორფის ჰიპოთეზა წინ უსწრებდა კოგნიტური ლინგვისტიკის როგორც დამოუკიდებელი დისციპლინის ჩამოყალიბებას (XX ს-ის 70-იანი წლები), მაგრამ კვლევის ავტორი ამ თეორიას განიხილავს როგორც კოგნიტური მიდგომების ფუნდამენტურ წინამორბედს, რადგან ის იკვლევს ენისა და აზროვნების (კოგნიციის) ურთიერთმიმართებას.

ეს მომენტი წარმოადგენს კვლევის ამოსავალ წერტილს: თუკი დავეყრდნობით ლინგვისტური დეტერმინიზმის „ძლიერ“ ვერსიას,² ენა არ არის მხოლოდ რეალობის აღწერის პასიური საშუალება, არამედ ის თავად აყალიბებს რეალობის აღქმის მატრიცას. ედუარდ სეპირის მიხედვით, „რეალური სამყარო მნიშვნელოვანწილად არაა ცნობიერად არის აგებული ჯგუფის ენობრივ ჩვევებზე“ (Sapir 1921: 162 თარგმ. ავტ.)³. შესაბამისად, როდესაც მინდია სწავლობს „ბუნების ენას“, იცვლება მისი სამყაროც. ის გადადის ანთროპოცენტრული ენობრივი სისტემიდან (სადაც ადამიანი სუბიექტია, ხოლო ბუნება – ობიექტი) ბიოცენტრულ, ჰოლისტურ სისტემაში (სადაც ყველაფერი სუბიექტია)⁴. ეს ტრანსფორმაცია არ არის მხოლოდ პოეტური მეტაფორა; ეს არის კოგნიტური საზღვრების რღვევა, რომელსაც მივყავართ სუბიექტის სოციალურ სიკვდილამდე.

ამ კუთხით, საინტერესოა მინდიას მითოსის სხვა ლიტერატურული რეცეფციების გათვალისწინებაც. მაგალითად, კონსტანტინე გამსახურდიას ნოველა „ხოგაის მინდია“ და გრიგოლ რობაქიძის პიესა „ლამარა“ გვთავაზობენ განსხვავებულ ინტერპრეტაციებს – ინდივიდუალისტურს ან მისტიკურს (გამსახურდია 2011;

² ლინგვისტიკაში განასხვავებენ სეპირ-უორფის ჰიპოთეზის „ძლიერ“ და „სუსტ“ ვერსიებს. „ძლიერი“ ვერსია (ლინგვისტური დეტერმინიზმი) ამტკიცებს, რომ ენა სრულად განსაზღვრავს და ზღუდავს აზროვნებას, ხოლო „სუსტი“ ვერსია (ლინგვისტური რელატივიზმი) გულისხმობს, რომ ენა მხოლოდ გავლენას ახდენს აზროვნებაზე. წინამდებარე ნაშრომი, მინდიას რადიკალური ტრანსფორმაციიდან გამომდინარე, ეყრდნობა სწორედ „ძლიერ“ ვერსიას (იხ. გოლუაძე 2013).

³ დედანში: "The real world is to a large extent unconsciously built up on the language habits of the group."

⁴ ტერმინები „ანთროპოცენტრული“ (ადამიანზე ორიენტირებული) და „ბიოცენტრული“ (სიცოცხლეზე ორიენტირებული) წინამდებარე ნაშრომში გამოყენებულია როგორც ანალიტიკური ინსტრუმენტები, რათა სეპირ-უორფის თეორიის ჭრილში მკაფიოდ გაიმიჯნოს მინდიას ძველი და ახალი ენობრივი მოდელეები.

რობაქიძე 1924). თუმცა, ვაჟა-ფშაველას ინტერპრეტაცია რადიკალურად განსხვავდება მათგან. ვაჟას მინდია არის ეპისტემოლოგიური კრიზისის მსხვერპლი. მისი ტრაგედია მდგომარეობს არა იმაში, რომ მან იცის მეტი, ვიდრე სხვებმა, არამედ იმაში, რომ მისი ცოდნა ვერ გამოითქმება ადამიანურ ენაზე.

თეორიული ჩარჩო: ენა, როგორც ყოფიერების ონტოლოგიური საზღვარი. მინდიას ტრაგედიის სტრუქტურული ანალიზისთვის წინამდებარე ნაშრომი ეყრდნობა XX საუკუნის ენის ფილოსოფიისა და კოგნიტური ლინგვისტიკის ოთხ ფუნდამენტურ და ურთიერთდაკავშირებულ კონცეფციას. აღნიშნული თეორიები ენას განიხილავენ არა როგორც პასიურ ინსტრუმენტს რეალობის აღსაწერად, არამედ როგორც რეალობის აქტიურ კონსტრუქტორს, რომელიც განსაზღვრავს სუბიექტის მიერ სამყაროს აღქმის საზღვრებსა და მექანიზმებს.

ლინგვისტური რელატივიზმი: კოგნიტურ-ონტოლოგიური მატრიცა. კვლევის პირველად მეთოდოლოგიურ საყრდენს წარმოადგენს ედუარდ სეპირისა და ბენჯამინ ლი უორფის მიერ ფორმულირებული ლინგვისტური რელატივიზმის თეორია. ედუარდ სეპირი თავის კლასიკურ ნაშრომში „ენა“ აყალიბებს თეზისს, რომლის მიხედვითაც ადამიანი არ ცხოვრობს მხოლოდ ობიექტურ სამყაროში, არამედ ის მნიშვნელწილად არის დამოკიდებული იმ კონკრეტულ ენაზე, რომელიც წარმოადგენს მოცემული საზოგადოების გამოხატვის საშუალებას. სეპირი წერს: „ილუზიაა იმის ფიქრი, თითქოს ადამიანი ეჩვევა რეალობას ენის გამოყენების გარეშე... რეალური სამყარო მნიშვნელწილად არაა ცნობიერად

არის აგებული ჯგუფის ენობრივ ჩვევებზე“ (Sapir 1921: 162; თარგმ. ავტ.).⁵

წინამდებარე ნაშრომი ეყრდნობა ამ თეორიის ე.წ. „ძლიერ“ ვერსიას, ცნობილს „ლინგვისტური დეტერმინიზმის“ (Linguistic Determinism) სახელით. მართალია, თანამედროვე ლინგვისტიკაში სეპირ-უორფის ჰიპოთეზის „ძლიერი ვერსია“ ხშირად კრიტიკის საგანია და მეცნიერთა ნაწილი მას ზედმეტად რადიკალურად მიიჩნევს, თუმცა მოცემული კვლევის კონტექსტში ის გამოყენებულია არა როგორც უნივერსალური ენათმეცნიერული კანონი, არამედ როგორც ჰერმენევტიკული ინსტრუმენტი. ვაჟა-ფშაველას მხატვრულ სამყაროში ენა მართლაც ონტოლოგიური ძალაა, ამიტომ დეტერმინიზმის პრინციპი იდეალურად ხსნის მინდიას ტრაგედიის მექანიზმს: აქ ენა არა მხოლოდ ასახავს, არამედ ქმნის და განსაზღვრავს რეალობას. აღნიშნული პოსტულატის თანახმად, ენა სრულად განსაზღვრავს აზროვნებას და ქმნის გადაულახავ კოგნიტურ საზღვრებს. „სეპირ-უორფის ჰიპოთეზის მიხედვით, „ენა განაპირობებს მისი მატარებლის აზროვნების ფორმირებას“ (გოლუაძე 2013: 1-2).

ბენჯამინ ლი უორფის დაკვირვებით, განსხვავებული გრამატიკული და ლექსიკური სტრუქტურები ქმნიან განსხვავებულ ფიზიკურ რეალობებს. კლასიკურ მაგალითად მას მოჰყავს ჰოპის ტომის ენა, სადაც დრო აღიქმება როგორც განგრძობადი პროცესი და არა როგორც დანაწევრებული, ობიექტივირებული ერთეულები, რაც დამახასიათებელია „სტანდარტული საშუალო ევროპული“ (SAE) ენებისთვის⁶ (Whorf 1971; გოლუაძე 2013).

⁵ დედანში: "It is quite an illusion to imagine that one adjusts to reality essentially without the use of language... The real world is to a large extent unconsciously built up on the language habits of the group."

⁶ ტერმინი „სტანდარტული საშუალო ევროპული“ (Standard Average European - SAE) შემოღებულია ბენჯამინ ლი უორფის მიერ. იგი აერთიანებს ევროპულ ენებს (ინგლისური,

=====

ვაჟა-ფშაველას ტექსტში მინდიას ტრანსფორმაციის გააზრება უნდა მოხდეს სწორედ ამ ჭრილში: ეს არის გადასვლა „სტანდარტული სოციალური ენიდან“ ახალ, ჰოლისტურ ენობრივ სისტემაზე. მინდიას მიერ გველის ხორცის მიღება არის „ენობრივი კოდის“ ტოტალური ცვლილება, რამაც გამოიწვია სამყაროს მოდელის ფუნდამენტური რეკონსტრუქცია.

ვითგენშტაინი: ენისა და სამყაროს საზღვრები. სეპირ-უორფის კოგნიტურ თეორიას ფილოსოფიურ ჭრილში ორგანულად ავსებს ლუდვიგ ვითგენშტაინის ენის ფილოსოფია. მისი ფუნდამენტური ნაშრომი „ლოგიკო-ფილოსოფიური ტრაქტატი“ გვთავაზობს დებულებას, რომელიც კვლევისათვის საკვანძო მნიშვნელობისაა: „ჩემი ენის საზღვრები ჩემი სამყაროს საზღვრებს ნიშნავს“ (ვითგენშტაინი, 2020: 165).

ეს დებულება მიუთითებს, რომ სუბიექტის სამყარო ვრცელდება მხოლოდ იქამდე, სადამდეც წვდება მისი ენობრივი აღწერის შესაძლებლობა. ვითგენშტაინი აზუსტებს: „რისი თქმაც საერთოდ შეიძლება, შეიძლება ითქვას ნათლად, ხოლო რაზეც ლაპარაკი არ შეიძლება, იმაზე უნდა დუმდნენ“ (ვითგენშტაინი 2020: 7).

მინდიას შემთხვევაში, ენის შეცვლა (ბუნების ლოგოსის ათვისება) ავტომატურად ნიშნავს მისი სამყაროს საზღვრების გაფართოებას ისეთ სივრცეში, რომელიც მიუწვდომელია დანარჩენი სოციალუმიზმის. მაგრამ, რადგან საზოგადოების ენა ვერ წვდება მინდიას გამოცდილებას, ეს გამოცდილება რჩება „გამოუთქმელის“ სფეროში, რაც ვითგენშტაინის მიხედვით, დუმილს მოითხოვს.⁷

გერმანული, ფრანგული და ა.შ.) მსგავსი გრამატიკული სტრუქტურის გამო და უპირისპირებს მათ ამერიკელი ინდიელების (მაგ. ჰოპის) ენებს, სადაც დრო და სივრცე სრულიად სხვაგვარად არის კოდირებული (იხ. Whorf 1971).

⁷ლუდვიგ ვითგენშტაინის „ლოგიკო-ფილოსოფიური ტრაქტატი“ სტრუქტურირებულია შვიდი ძირითადი აფორიზმის გარშემო. მე-7 აფორიზმი („რაზეც ლაპარაკი არ შეიძლება,

ალექსეი ლოსევი: მითური ცნობიერების რეალობა. მინდიას ახალი ენის ბუნების ზუსტი დეფინიციისთვის ვიყენებთ ალექსეი ლოსევის „მითის დიალექტიკას“. ლოსევის კონცეფციით, მითი არ არის ფიქცია, ზღაპარი ან მეტაფორა; პირიქით, ის წარმოადგენს სინამდვილესა და რეალობის ყველაზე აუცილებელ კატეგორიას აზრისა და ცხოვრებისათვის. მინდიას მიერ სამყაროს აღქმა არის არა პოეტური ან ალეგორიული, არამედ მითოლოგიური ამ სიტყვის ლოსევისეული, ონტოლოგიური გაგებით. ლოსევი აღნიშნავს, რომ მითურ ცნობიერებაში ობიექტი არ არსებობს, რადგან მისი თეორიის თანახმად, მითისთვის მთელი სამყარო ცოცხალი და პიროვნულია (ლოსევი 2017: 48).

მინდიას მეტამორფოზა: სემიოტიკური კოდის ცვლილება და ახალი ონტოლოგია. თეორიული ჩარჩოს განსაზღვრის შემდეგ, აუცილებელია უშუალოდ ვაჟა-ფშაველას ტექსტის დეკონსტრუქცია, რათა დავინახოთ, თუ როგორ მუშაობს „ლინგვისტური დეტერმინიზმის“ მექანიზმი პრაქტიკაში. მინდიას ტრანსფორმაცია არ არის ერთგვაროვანი პროცესი; ის რამდენიმე ეტაპს მოიცავს: ინიციაციას (გველის ხორცის მიღება), ახალი ენის ათვისებას და ძველი სამყაროს რღვევას.

რიტუალური აქტი: ზღვარის გადაკვეთა. პოემის სიუჟეტური ქსოვილი იწყება ექსტრემალური სიტუაციით: მინდია, ქაჯების ტყვეობაში მყოფი, სასონარკვეთილების ზღვარზეა. გველის ხორცის მიღება მისთვის თავდაპირველად თვითმკვლელობის მცდელობაა, თუმცა შედეგი პარადოქსულია. ვაჟა-ფშაველა აღწერს იმ მომენტს, როდესაც ფიზიკური აქტი კოგნიტურ ძვრად გარდაიქმნება:

იმაზე უნდა ღუპდნენ“) წარმოადგენს ნაშრომის ფინალურ დასკვნას, რომელიც ენის ლოგიკურ საზღვარს ადგენს (ვიტგენშტაინი 2020).

„აიღო ერთი ნაჭერი,
ზიზღით ქურდულად შეჭამა
და ამ დროს მოწყალეს თვალით
ტყვეს გადმოხედა ზეცამა:
ახალად სული ჩაედგა,
ახალი ხორცი აისხა;“ (ვაჟა-ფშაველა 2012: 72).

არქაულ ცნობიერებაში საკვების მიღება ხშირად გაიგივებულია რიტუალურ ზიარებასთან.⁸ მინდიას შემთხვევაში, ეს „ძალა“, რომელიც მას მიეცა, არ არის ფიზიკური სიძლიერე; ეს არის კოგნიტური ძალა – უნარი, დაინახოს ის, რაც სხვებისთვის დაფარულია. სეპირ-უორფის თეორიის კონტექსტში (Whorf 1971), მინდიამ მიიღო „სხვა ენის“ მატარებელი სუბსტანცია, რამაც რადიკალურად შეცვალა მისი აღქმა და ენობრივი ჩვევები.“

ბუნების გრამატიკა: ობიექტის გაუქმება. ინიციაციის შემდეგ მინდია იწყებს „ახალი ენის“ მოსმენას. პოეტი გენიალური სიზუსტით აღწერს ამ პროცესს, სადაც ქაოსური ხმაური გარდაიქმნება მნიშვნელობის მქონე ტექსტად:

„აგერ იმ ჩიტებს ყურს ვუგდებ, -
თითოთ უჩვენა ჩიტებზე,
ორნი ფრთებ-ჩამოშვებულნი
იფენის ქვეშ ისხდენ სიპებზე. -
ერთი მეორეს უამბობს
სიკვდილის ამბავს შვილებზე...“ (ვაჟა-ფშაველა 2012: 79).

აქ ყურადღება უნდა მიექცეს სიტყვებს „საუბარი“; „უამბობს“.

სეპირის მიხედვით, ენა არის სისტემა, რომელიც აწესრიგებს ჩვენს გამოცდილებას. მინდიასთვის ბუნების ხმაური იქცა მოწესრიგებულ ენობრივ სისტემად.

⁸ ნუგზარ ანთელავა ნაშრომში „კავკასიის ხალხთა მითები და რიტუალები“ (გვ. 38) აღნიშნავს, რომ არქაულ ცნობიერებაში საკვები არის მედიატორი (შუამავალი). მისი მიღება უთანაბრდება ზიარებას, რა დროსაც ადამიანი ითვისებს „სხვა სამყაროს“ თვისებებს (ანთელავა 2017)

რა შეიცვალა მის აზროვნებაში? შეიცვალა გრამატიკული კატეგორია „ობიექტი“. ტრადიციულ ენაში ხე არის საგანი, მინდიას ახალ ენაში კი – სუბიექტი. ეს დრამატულად ჩანს ეპიზოდში, როცა მინდია ხის მოჭრას ცდილობს:

„შემოჰკრავს ცულსა და ამ დროს

ხის შამოესმის კვნესაო:

“ნუ მომკლავ, ჩემო მინდიაო,

ნუ დამიბნელებ მზესაო,

უიარაღო რომა ვარ,

მიტომ მიბრწყვებ ხესაო?!..” (ვაჟა-ფშაველა 2012: 74-75).

მინდიას ახალი ენის ბუნების ზუსტი დეფინიციისთვის ვიყენებთ ალექსეი ლოსევის „მითის დიალექტიკას“. ლოსევის კონცეფციით, მითი არ შეიძლება გაიგივდეს ფიქციასთან, ზღაპართან ან მეტაფორასთან. პირიქით, მისი გაგებით, მითი წარმოადგენს სინამდვილესა და რეალობის ყველაზე აუცილებელ კატეგორიას აზრისა და ცხოვრებისათვის (ლოსევი 2017).

მინდიას მიერ სამყაროს აღქმა არის არა პოეტური ან ალევორიული, არამედ მითოლოგიური ამ სიტყვის ლოსევისეული, ონტოლოგიური გაგებით. ლოსევი აღნიშნავს, რომ მისი თეორიის თანახმად, მითურ ცნობიერებაში ობიექტი, როგორც უსულო საგანი, არ არსებობს, რადგან მთელი სამყარო ცოცხალი და პიროვნულია.

„საყმოს“ წესრიგთან კონფლიქტი. სოფელში დაბრუნებული მინდია ეჭახება სოცუიმის მკაცრ სტრუქტურას. საყმოს⁹ ენაში ადამიანის ღირებულება განისაზღვრება მისი ფუნქციით: ის უნდა იყოს მარჩენალი და მეომარი. მინდია კი, თავისი ახალი ენობრივი ხედვის გამო, კარგავს ამ ფუნქციას, რასაც თავადვე მწარედ აცნობიერებს, როდესაც ის უარს ამბობს ნადირობაზე და ხის

⁹ (რელიგიურ-სოციალური ერთობა, რომელიც ემყარება მკაცრ ანდრეზებს — იხ. კიკნაძე; 1996)

მოჭრაზე, საზოგადოება ამას აღიქვამს არა როგორც ფილო-
სოფიურ პოზიციას, არამედ როგორც გადახრას.

აქ ჩვენ ვუბრუნდებით ვიტგენშტაინის „ენობრივი თამაშების“
პრობლემას. მინდია ცდილობს აუხსნას მათ:

„სხვებსაც მას ურჩევს: „კაცებო,
მოდი, ნუ ჰშვრებით ცოდვას;
ნუ მასჭრით ხესა, დავჯერდეთ
ჯოყრებს, ხმელს წინკრებს ცოტასა...“ (ვაჟა-ფშაველა 2012: 75).

მაგრამ საცმოს ესმის ეს როგორც აბსურდი, რადგან მათ
„ენობრივ თამაშში“ ბუნება არის რესურსი. მინდია ფიზიკურად
იმყოფება საცმოში, მაგრამ მენტალურად (ენობრივად) ის უკვე სხვა
განზომილებაშია.¹⁰

**მინდიას მითოსის ვარიაციები: ფსიქოლოგიური, მისტიკური და
ლინგვისტური მოდელები.** იმისათვის, რომ სრულფასოვნად გავი-
აზროთ ვაჟა-ფშაველას მიერ შემოთავაზებული „ლინგვისტური
ტრაგედიის“ უნიკალურობა, აუცილებელია მისი შეპირისპირება
მინდიას მითოსის სხვა ლიტერატურულ ინტერპრეტაციებთან. ქარ-
თულ მწერლობაში ამ მითის დამუშავების ორი უმნიშვნელოვანესი
მცდელობა გვაქვს: კონსტანტინე გამსახურდიას ნოველა „ხოგაის
მინდია“ და გრიგოლ რობაქიძის დრამა „ლამარა“. ამ ტექსტების
შედარებითი ანალიზი ცხადყოფს, რომ თუ სხვა ავტორებთან
მინდიას პრობლემა ფსიქოლოგიურ ან მისტიკურ ჭრილშია
გადაწყვეტილი, ვაჟასთან ის წმინდა ეპისტემოლოგიურ (შემეცნე-
ბით) და ენობრივ ხასიათს ატარებს.

¹⁰ ზურაბ კიკნაძის მიხედვით, „ანდრეზი“ არის არა მხოლოდ თქმულება წარსულზე, არამედ
ის არის ქცევის მოდელი და კანონი ანმეოსთვის. საცმოს წვერი ვალდებულია იცხოვროს
ანდრეზის მიხედვით. მინდია კი, რომელიც ვეღარ ასრულებს მონადირისა და მგომრის
ფუნქციას, ფაქტობრივად გადის „ანდრეზული წესრიგიდან“, რაც მას საზოგადოების მიღმა
ტოვებს (კიკნაძე 1996).

კონსტანტინე გამსახურდია: ინდივიდუალიზმი და ნებისყოფის ტრაგედია. კონსტანტინე გამსახურდიას ნოველაში „ხოგაის მინდია“ გმირი წარმოდგენილია როგორც ძლიერი ინდივიდი, რომელიც ცნობიერად უპირისპირდება ბრბოს. აქ გველის ხორცის მიღება არის არა იმდენად სამყაროსთან ჰარმონიის დამყარების, რამდენადაც პიროვნული ძალაუფლებისა და უპირატესობის მოპოვების აქტი. გამსახურდიას მინდია ამაყია თავისი განსხვავებულობით. ის ამტკიცებს, რომ მისი უნიკალური ცოდნა მას სხვებზე მაღლა აყენებს, რის გამოც ცნობიერად ირჩევს სოციალურ იზოლაციას და თავის ცოდნას უპირატესობის წყაროდ აქცევს (გამსახურდია 2011: 132-136).

მისი ცოდნა არის ინსტრუმენტი, რათა ამაღლდეს საზოგადოებაზე. თუ ვაჟას მინდია იტანჯება იმით, რომ ვერ ახერხებს კომუნიკაციას საყმოსთან, გამსახურდიას მინდია შეგნებულად ამბობს უარს ამ კომუნიკაციაზე. მისი დუმილი არის არა ენობრივი უძლურება, არამედ ნებისყოფითი არჩევანი.

გრიგოლ რობაქიძე („ლამარა“): ეროსი და მისტიკური მთლიანობა. სრულიად განსხვავებულ რაკურსს გვთავაზობს გრიგოლ რობაქიძის პიესა „ლამარა“. აქ მინდიას სახე დაკავშირებულია არა ენასთან, არამედ ეროსთან და მისტიკურ განცდასთან. რობაქიძისთან ბუნება არის არა „ტექსტი“, რომელიც უნდა წაიკითხო, არამედ „სტიქია“, რომელსაც უნდა შეერწყა.

„ლამარაში“ ტრაგედია განპირობებულია ბედისწერით და სასიყვარულო ვნებით. მითოსური შრე აქ ემსახურება ესთეტიკურ მიზნებს – შექმნას იდეალური, ექსტატიური გარემო. პიესის რემარკებში ვკითხულობთ:

„მთის კალთები... სალოცავის კარებთან დგანან შეწირულები...

სალოცავს ჰფარავს ცხრამუხა ათასწლოვანი“ (რობაქიძე 1924: 144).

ეს გარემო არის სიმბოლური დეკორაცია რიტუალისთვის. ვაჟა-ფშაველასთან კი მითი არის „აბსოლუტური რეალობა“ და არა

სიმბოლო. ვაჟას მინდიასთვის მუხა არ არის დეკორაცია, ის არის კონკრეტული, ცოცხალი არსება, რომელსაც აქვს „წესი და რიგი“. რობაქიძესთან კონფლიქტი ემოციურია, ვაჟასთან – ონტოლოგიური. რობაქიძის გმირს შეუძლია თავისი განცდების გამოხატვა პოეტური ენით, ვაჟას გმირი კი ენობრივ ჩიხშია, რადგან მისი განცდებისთვის სიტყვები არ არსებობს.

ვაჟას უნიკალურობა: ბინარული ოპოზიციების დეკონსტრუქცია. ზემოთ თქმულიდან გამომდინარე, ნათელი ხდება, რომ ვაჟა-ფშაველა დგას სრულიად სხვა სიმაღლეზე. მისი მინდია არ არის არც „ზეკაცი“ და არც „მისტიკოსი მიჯნური“. ის არის ადამიანი, რომელმაც დაკარგა კულტურული კოორდინატები.

ვაჟას ტექსტის მთავარი ნოვაცია არის საზოგადოების ფუნდამენტური ბინარული ოპოზიციების – „მტერი/მოყვარე“ და „ადამიანი/ბუნება“ – სრული გაუქმება. „საყმოს“ (საზოგადოების) სტრუქტურა დგას მარტივ ლოგიკაზე: არსებობს „ჩვენ“ (მოყვარე, ადამიანი) და არსებობს „ისინი“ (მტერი, გარეული, ნადირი). ზურაბ კიკნაძე ამას „საყმოს ეთიკას“ უწოდებს, სადაც მტრის მოკვლა სიკეთეა (კიკნაძე 1996).

მინდიას ახალი ენა (ლინგვისტური რელატივიზმის შედეგად) შლის ამ ზღვარს. როდესაც მინდია ხედავს მტერს (ჩალხია), ის მასში ხედავს არა „უცხო“, არამედ ბუნების ნაწილს, ისევე როგორც ხეში ან ნადირში. მისთვის კატეგორია „მტერი“ ლინგვისტურად აღარ არსებობს. ეს არ არის პაციფიზმი ან სილაჩრე; ეს არის ცნების არარსებობა. ვიტგენშტაინის ენაზე რომ ვთქვათ: მინდიას „ენობრივ თამაშში“ ფიგურა „მტერი“ ამოღებულია. საზოგადოებისთვის კი, რომელიც ამ ფიგურაზე დგას, მინდიას ქცევა სისტემის ლალატია.¹¹

¹¹ უკ დერიდას დეკონსტრუქციის თეორიის მიხედვით, დასავლური მეტაფიზიკა დგას ოპოზიციებზე (კარგი/ცუდი, შინაური/გარეული), სადაც ერთი წევრი ყოველთვის დომინირებს მეორეზე. მინდიას „ახალი ენა“ არღვევს ამ იერარქიას, რადგან მისთვის „გარეული“

საბოლოოდ, შედარება გვიჩვენებს, რომ ვაჟა-ფშაველა „გველის მჭამელში“ ახდენს არა პერსონაჟის ფსიქოლოგიზებას, არამედ ადამიანური ყოფიერების სტრუქტურულ ანალიზს. ის სვამს კითხვას: რა რჩება ადამიანისგან, თუ მას გამოვაცლით იმ ენობრივ კონსტრუქციებს (მტერი, მოყვარე, სარგებელი), რომელზეც დგას ცივილიზაცია? პასუხი არის მინდიას ტრაგედია – რჩება „არარა“, სიცარიელე და სიკვდილი.

„გველის მჭამელი“: ტრაგედიის სტრუქტურული ანალიზი. ნაშრომის დასკვნით ნაწილში აუცილებელია ყურადღება გამახვილდეს პოემის ფინალურ სტრუქტურაზე. მინდიას ტრაგედია არ არის შემთხვევითი მოვლენების ჯაჭვი; ეს არის მკაცრად განსაზღვრული სტრუქტურული პროცესი, რომელიც გამომდინარეობს იმ ენობრივი კონფლიქტიდან, რაც ზემოთ მიმოვიხილეთ. ტრაგედიის არქიტექტონიკა აგებულია სამ საფეხურზე: ინიციაცია (ენის შეძენა), ალიენაცია (ენობრივი იზოლაცია) და დესტრუქცია (ენობრივი და ფიზიკური სიკვდილი).¹²

„განკურნების“ შეუძლებლობა: რეგრესიული თარგმანი. პოემის ერთ-ერთი საკვანძო ეპიზოდია მინდიას მცდელობა, დაუბრუნდეს ადამიანურ ყოფას ჩვეულებრივი საკვების მიღებითა და შრომით. სოციუმი (ოჯახი, საყმო) ცდილობს მის „განკურნებას“.

მაგრამ რას ნიშნავს ეს „განკურნება“ ლინგვისტური რელატივიზმის ენაზე? ეს ნიშნავს „უკუ-თარგმანს“, ან უფრო ზუსტად რომ ვთქვათ – „რეგრესიულ თარგმანს“. სემიოტიკური თვალსაზრისით, ეს არის მცდელობა, მრავალგანზომილებიანი და ჰოლისტური

(ბუნება/მტერი) ხდება ისეთივე ღირებული, როგორიც „შინაური“ (ადამიანი/მოყვარე). ამით სისტემა კარგავს საყრდენს.

¹² აღნიშნული სქემა წარმოადგენს წინამდებარე ნაშრომის ანალიტიკურ ჩარჩოს. ის სინთეზირებს ნ. ანთელავას რიტუალური გადასვლის კონცეფციას (ინიციაცია) და ლ. ვიტგენშტაინის „ენობრივი თამაშების“ თეორიას (ალიენაცია), რათა განმარტოს ტრაგედიის სტრუქტურული გარდაუვალობა.

ინფორმაცია (ბუნების ენა) მოთავსდეს შეზღუდულ, ბინარულ კოდში (საყმოს ენა). მსგავსი ტრანსფორმაციისას ინფორმაციის დანაკარგი გარდაუვალია: რთული ონტოლოგიური შინაარსი ვერ თავსდება საზოგადოების მარტივ სინტაქსში. შესაბამისად, როდესაც მინდიას აიძულებენ დაივიწყოს ბუნების ენა და დაბრუნდეს „საყმოს“ ენაში, ეს იწვევს არა „განკურნებას“, არამედ აზრისა და პიროვნების სრულ დეგრადაციას.

თუმცა, როგორც ბენჯამინ ლი უორფი აღნიშნავს, ენობრივი სისტემა, რომელიც ერთხელ აყალიბებს აზროვნებას, ტოვებს წარუშლელ კვალს კოგნიტურ სტრუქტურაზე (Whorf 1971; 213-214).

მინდიას მცდელობა, კვლავ აღიქვას ხე როგორც საგანი, განწირულია კრახისთვის. როდესაც ოჯახის დაძალებით ის კვლავ იწყებს ნადირობასა და ხორცის ჭამას, ეს იწვევს არა განკურნებას, არამედ პიროვნულ რღვევას. მინდია ამ „უკუ-თარგმანის“ ტრაგიკულ შედეგს თავადვე აანალიზებს:

„მეც მივყევ - ვხოცე ნადირი,
გასუქ-გალაღეთ ლეშითა,
თავის ბაღლებით ჰხარობდი,
მე დავრჩი თავის ტეხითა.
სჯობდა კი ასე გახდომას

გავთაულიყავ მეხითა; ...“ (ვაჟა-ფშაველა 2012: 178).

ეს მორალური რღვევა პირდაპირ იწვევს კოგნიტურ კოლაფსს, რაც გამოიხატება სოციალური ფუნქციის დაკარგვაში:

„ველარას ვარგებ ქვეყანას
მტრის მამგერებელს ჯარშია,
მიტომ, რომ წინანდებული

ცნება აღარ მაქვს თავშია...“ (ვაჟა-ფშაველა 2012: 178).

ვაჟა-ფშაველა აქ პირდაპირ მიუთითებს, რომ „უკუ-თარგმანი“ (ბუნების ენიდან სოციუმის ენაზე დაბრუნება) იწვევს ფიზიოლოგიურ და ონტოლოგიურ სიკვდილს.

ონტოლოგიური ღუმელი და ვიტგენშტაინის ზღვარი. ტრაგედიის კულმინაცია არის მინდიას სრული გაუცხოება. ის ვედარ საუბრობს. რატომ? იმიტომ, რომ საყმოს ენაში არ არსებობს სიტყვები მისი ტკივილის გამოსახატავად. აქ ჩვენ ვაწყდებით ვიტგენშტაინის „ტრაქტატის“ ფუნდამენტურ პრობლემას: ენისა და სამყაროს საზღვრების თანხვედრას.

ვიტგენშტაინი წერს: „სამყაროს აზრი სამყაროს გარეთ უნდა იდოს“ (ვიტგენშტაინი 2020: 88). მინდია გავიდა „სამყაროს“ გარეთ, მან დაინახა „აზრი“ (ბუნების ლოგოსი), მაგრამ სოციუმში დაბრუნებულმა ვერ შეძლო ამ აზრის შემოტანა, რადგან ენა მას ამის საშუალებას არ აძლევდა.¹³ მისი ღუმელი არ არის პროტესტი, ეს არის იძულებითი მდგომარეობა. როდესაც კომუნიკაცია წყდება, სუბიექტი წყვეტს სოციალურ არსებობას. მინდია ჯერ სოციალურად კვდება (როდესაც მას „გიჟად“ შერაცხავენ), და მხოლოდ ამის შემდეგ კვდება ფიზიკურად.

თვითმკვლელობა, როგორც ენობრივი აქტი. ფინალური სცენა ხშირად განიხილება როგორც დამარცხება. თუმცა, სტრუქტურული ანალიზის დროს ეს აქტი იძენს სხვა მნიშვნელობას. თუ გავიხსენებთ ალექსეი ლოსევის თეზისს, რომ მითი არის „აბსოლუტური რეალობა“, მინდიასთვის ერთადერთი რეალობა არის ბუნება. სოციუმში მისთვის იქცა „არარეალობად“, სიყალბედ.

სიკვდილი მინდიასთვის არის ერთადერთი გზა, დააღწიოს თავი „ყალბი ენის“ (საყმოს ენის) ტირანიას და საბოლოოდ შეერწყას იმ „ნამდვილ ენას“ (ბუნებას), რომელსაც ის ეზიარა. მისი თვითმკვლელობა არის უკანასკნელი, რადიკალური პერფორმატიული აქტი.

¹³ ვიტგენშტაინის მიხედვით, ეთიკა და ესთეტიკა ტრანსცენდენტულია (სამყაროს მიღმა) და მათი გამოთქმა ენით შეუძლებელია. მინდიას ეთიკური პოზიცია (არ მოკლას ცოცხალი) სწორედ ასეთი ტრანსცენდენტული ჯეშმარიტებაა, რომელიც საზოგადოების პრაგმატულ ენაზე ვერ ითარგმნება.

მან თავისი სხეული შესწირა იმ სიმართლეს, რომლის თქმაც სიტყვებით ვერ შეძლო. ამიტომ, სტრუქტურული თვალსაზრისით, ტრაგედია დასრულდა არა დამარცხებით, არამედ ლოგიკური კანონზომიერებით: სუბიექტი, რომელიც გასცდა თავისი კულტურის ენობრივ საზღვრებს, ვეღარ იარსებებდა ამ კულტურის ფიზიკურ სივრცეში.

დასკვნა: სიკვდილი, როგორც ენობრივი დეტერმინიზმის შედეგი. წინამდებარე კვლევამ, რომელიც ეფუძნებოდა ლინგვისტური რელატივიზმის, ენის ფილოსოფიისა და დეკონსტრუქციის მეთოდოლოგიურ ბაზას, შესაძლებლობა მოგვცა ვაჟა-ფშაველას „გველის მჭამელი“ წაგვეკითხა არა როგორც ტრადიციული მითოლოგიური პოემა, არამედ როგორც ფუნდამენტური ფილოსოფიური ტექსტი ცნობიერების ენობრივი ბუნების შესახებ. ჩატარებული ანალიზის შედეგად გამოიკვეთა რამდენიმე ძირითადი დასკვნა, რომლებიც პასუხს სცემს ნაშრომის დასაწყისში დასმულ კითხვებს.

პირველ რიგში, დადასტურდა, რომ მინდიას ტრაგედია არის კოგნიტური და არა მხოლოდ ეთიკური. გველის ხორცის მიღება იყო „სემიოტიკური კოდის“ ცვლილების აქტი. სეპირ-უორფის ჰიპოთეზის „ძლიერი“ ვერსიის თანახმად, ამ ახალმა ენამ (ბუნების ლოგოსმა) სრულად განსაზღვრა მინდიას აზროვნება. მან დაკარგა უნარი, აღეჭვა ბუნება როგორც ობიექტი, რაც აუცილებელი პირობაა ადამიანური კულტურის (საყმოს) ფუნქციონირებისთვის. მინდია გახდა მსხვერპლი იმ ენისა, რომელიც „შეჭამა“.

მეორე, კომპარატიულმა ანალიზმა აჩვენა ვაჟა-ფშაველას კონცეფციის უნიკალურობა. განსხვავებით კონსტანტინე გამსახურდიასგან, რომელთანაც მინდიას ცოდნა ძალაუფლების წყაროა, და გრიგოლ რობაქიძისგან, სადაც ეს ცოდნა მისტიკური ექსტაზია, ვაჟასთან ცოდნა არის ტვირთი, რომელიც ანგრევს სოციალურ

კავშირებს. ვაჟა ახდენს საზოგადოების ფუნდამენტური ბინარული ოპოზიციების (მტერი/მოყვარე, ადამიანი/ბუნება) დეკონსტრუქციას, რითაც მინდიას ფიგურა „საყმოს“ სტრუქტურისთვის მიუღებელი ხდება.

მესამე, მინდიას ღუმილი და გაუცხოება აიხსნა ვიტგენშტაინის თეზისით ენის საზღვრების შესახებ. მინდიას გამოცდილება (ბუნების, როგორც სუბიექტის განცდა) მოექცა ადამიანური ენის საზღვრებს მიღმა. ვინაიდან საზოგადოების ენობრივი თამაში არ ცნობს მსგავს გამოცდილებას, მინდია განწირულია „ონტოლოგიური ღუმილი-სთვის“. მას არ შეუძლია სიმართლის თქმა, რადგან სოციუმის ლექსიკონში ამ სიმართლისთვის შესაბამისი სიტყვები არ არსებობს.

საბოლოოდ, მინდიას თვითმკვლელობა არ უნდა იქნას გაგებული როგორც დამარცხება ან სისუსტე. ალექსეი ლოსევის მიხედვით, მითი არის „უდიდესი რეალობა“. მინდიამ აირჩია დარჩენილიყო თავისი რეალობის (ბუნების) ერთგული და უარი თქვა „ყალბ“ რეალობაში (სოციუმში) ცხოვრებაზე. სიკვდილი დარჩა ერთადერთ „ენობრივ აქტად“, რომლითაც მას შეეძლო დაესრულებინა თავისი ყოფიერების აბსურდულობა. ვაჟა-ფშაველამ ამ პოემით გვიჩვენა, რომ ადამიანი არის ენის ტყვე, და ამ ტყვეობიდან გაქცევა, სამწუხაროდ, მხოლოდ ფიზიკური განადგურების ფასად არის შესაძლებელი.

გამოყენებული ლიტერატურა

References

ანთელავა (2017): ანთელავა ნ., კავკასიის ხალხთა მითები და რიტუალები, თბილისი: გამომცემლობა „უნივერსალი“.

Anthelava (2017): anthelava n., kavkasiis khalkhta mithebi da ritualebi, tbilisi: gamomtsemloba „universali“.

ვაჟა-ფშაველა (2012): ვაჟა-ფშაველა, გველის მჭამელი (წიგნი 33), თბილისი: გამომცემლობა „პალიტრა L“.

Vazha-Pshavela (2012): vazha-pshavela, gvelis mchameli (tsigni 33), tbilisi: gamomtsemloba „palitra L“.

ვიტგენშტაინი (2020): ვიტგენშტაინი ლ., ლოგიკო-ფილოსოფიური ტრაქტატი (მთარგმნ: დ. გაბელაია და სხვები), თბილისი: ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა.

Vitgenshteini (2020): vitgenshteini l., logiko-pilosophiuri traktati (mtargmn: d. gabelaia da skhvebi), tbilisi: ilias sakhelmtsipo universitetis gamomtsemloba.

გამსახურდია (2011): გამსახურდია კ., ნოველები („ხოგაის მინდია“), თბილისი: გამომცემლობა „პალიტრა L“.

Gamsakhurdia (2011): gamsakhurdia k., novelebi (khogais mindia), tbilisi: gamomtsemloba „palitra L“.

გოდუაძე (2013): გოდუაძე მ., სეპირ-უორფის ჰიპოთეზა: ენის ფარდობითობის თეორია // ჟურნალი „მასწავლებელი“ (ელექტრონული რესურსი: mastsavlebeli.ge).

Goduadze (2013): goduadze m., sepir-uorfis hipoteza: enis pardobitobis teoria // zhurnali „maststavlebeli“ (elektronuli resursi: mastsavlebeli.ge).

კიკაჩიშვილი (1979): კიკაჩიშვილი ვ., ვაჟა-ფშაველას მხატვრული ოსტატობისათვის, თბილისი: გამომცემლობა „მეცნიერება“.

Kikacheishvili (1979): kikacheishvili v., vazha-pshavelas kh'atvruli ostatobisatvis, tbilisi: gamomtsemloba „metsniereba“.

კიკნაძე (1996): კიკნაძე ზ., ქართული მითოლოგია I: ჯვარი და საყმო, ქუთაისი: გელათის მეცნიერებათა აკადემიის შრომები.

Kiknadze (1996): kiknadze z., kartuli mitologiia I: jvari da saqmo, kutaisi: gelatis metsnierebata akademiis shromebi.

ლოსევი (2017): ლოსევი ა., მითის დიალექტიკა (მთარგმნ: ვ. რცხილაძე), თბილისი: გამომცემლობა „Carpe diem“.

Losevi (2017): losevi a., mitis dialektika (mtargmn: v. rtskhiladze), tbilisi: gamomtsemloba „carpe diem“.

რობაკიძე (1924): რობაკიძე გ., ლამარა (გამოქვეყნდა ფსევდონიმით ლონდა მალშტრემ), (პუბლიკაცია: გაზეთი „დროშა“), თბილისი. (ელ. ვერსია: საქართველოს ეროვნული ბიბლიოთეკის ფონდი).

Robakidze (1924): robakidze g., lamara (gamoqveqda psevdonimit londa malshترم), [publikatsia: gazeti „drosha“], tbilisi. (el. versia: sakartvelos erovnuli bibliotekis fondi).

=====

Sapir (1921): Sapir E., *Language: An Introduction to the Study of Speech*, New York: Harcourt, Brace and Company.

Whorf (1956): Whorf B. L., *Language, Thought, and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf*, Cambridge, MA: The MIT Press.